DiVA
http://www.diva-portal.org

This is the published version of a paper published in *Sociologisk forskning*.

Citation for the original published paper (version of record):

Wall, E., Selander, J., Bergman, J. (2019)
Makt och motstånd i rehabiliteringsprocessen: Sanningen om tidig återgång i arbete utmanad
Sociologisk forskning, (3--4): 289-309

Access to the published version may require subscription.

N.B. When citing this work, cite the original published paper.

Permanent link to this version:
http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:miun:diva-37829

ERIKA WALL, JOHN SELANDER & JONNY BERGMAN

Makt och motstånd i rehabiliteringsprocessen

Sanningen om tidig återgång i arbete utmanad

Power and resistance in the rehabilitation process – The truth about early return to work challenged
The aim of this study is to reach a deeper understanding of the ambition of early return-to-work, defined in the rehabilitation process, and what it means for some of those affected, women on sick-leave. Based on a governmental inquiry and responses to an open question from a survey, a discourse analyze is made with focus on how power and resistance appear in the material. The analysis show that the governmental inquiry can be understood as shaping discursive practices where early return-to-work is central. From that, the individual is positioned as a ”passive” receiver of rehabilitation, and/or as ”slow” in regard to norms created in the rehabilitation process. In relation to this, the women on sick-leave show resistance. That is, they oppose the normative speed of rehabilitation. From this, we mean that there is a need for variation when it comes to time in the process of return to work.

Keywords: rehabilitation, early return-to-work, time; resistance, discourse analysis

REHABILITERING OCH ÅTERGÅNG i arbete i Sverige styrs av lagar och riktlinjer ursprungligen formulerade i samband med rehabiliteringsreformen 1992. Det var då som begreppet arbetslivsinriktad rehabilitering för första gången infördes i socialförsäkringen och Försäkringskassan fick ett både omfattande och övergripande ansvar för rehabilitering. Samtidigt gav man arbetsgivaren ett förstahandsansvar för rehabilitering av individen vilket innebar att arbetsgivaren skulle svara för att de åtgärders vidtas som behövs för en effektiv rehabilitering. Titeln på det betänkande som låg till grund för reformen 1992 var *Tidig och samordnad rehabilitering* (SOU 1988:41) och det var en talande titel. Den övergripande tanken i betänkandet var nämligen att processen för återgång till arbete skulle vara just *tidig* och samordnad, något som framgår med tydlighet i utredningens inledande text:

> Det är genom tidiga insatser, som man förebygger långtidssjukskrivningar och förtidspensioneringar. Det är välkända fakta att ju längre tid en försäkrad är sjukskriven desto större är risken att han inte skall komma tillbaka i arbete. (---)

© Författarna och Sveriges Sociologförbund, ISSN 0038-0342, 2002-066X (elektronisk).

> Ju tidigare åtgärder för individen som kan sättas in desto mindre omfattande blir sannolikt behovet av insatser senare (SOU 1988:41, s. 13).

Ansvaret för samordning lades i huvudsak på Försäkringskassan och ansvaret för tidiga åtgärder ålades i första hand arbetsgivaren. Bland övriga aktörer vars ansvar lyftes fram fanns Arbetsförmedlingen, Försäkringskassan, kommunerna sjuk- och hälsovården med flera. Reformen motiverades utifrån den forskning som stod till buds då, och som därefter bekräftats, där man visat att processen för återgång i arbetet generellt främjas av tidigt initierade rehabiliterande åtgärder. Dessa resultat har visat sig vara gällande i såväl svenska förhållanden (Marnetoft et al. 2001; Selander et al. 2002; Selander et al. 2015) som internationellt (Arnetz 2003; Lydell et al. 2005; Rinaldo & Selander 2016). En viktig aspekt som lyfts fram till stöd för tidig återgång i arbete är att sjukfrånvaro ska innebära så litet avbrott som möjligt för individen (Fadyl, McPherson & Nicholls 2015).

Under senare år har man i forskning börjat ifrågasätta den strikta fokuseringen på tidiga åtgärder. Man menar exempelvis att vissa individer vars funktionsnedsättning är kraftig och/eller kvarstående; vilka inte sedan tidigare befinner sig på arbetsmarknaden, eller vars arbetssituation var ohållbar redan innan sjukskrivning inte vinner på tidiga åtgärder (Fadyl & McPherson 2010; Levack, McPherson & McNaughton 2004; Ottomanelli & Lind 2009; van Vlezen et al. 2009). Vad gäller tidigare studier, vilka stöder hypotesen om tidiga insatser effektivitet, har det visat sig att dessa nästan uteslutande bygger på kvantitativa och aggregerade data och att kvalitativa studier av hur tidiga insatser påverkar individen nästan saknas helt (Tjulin, MacEachen & Ekberg 2011). Det finns studier vilka går emot hypotesen om tidiga insatsers effektivitet som visar att tidig återgång i arbete vid sjukdom kan vara direkt skadligt (Eakin, MacEachen & Clarke 2003). Seing med kollegor (2015) menar att det helt saknas evidens för tidiga insatsers effektivitet och att antagandet om att tidig återgång generellt sett är att föredra ofta bygger på metodologiskt svaga studier. De analyser som presenterats pekar på att den sjukskrivne individen måste ses som unik och att processen från sjukskriven åter i arbete därför inte kan standardiseras (Tjulin, MacEachen & Ekberg 2011, Seing et al. 2015). För många individer kan tidiga insatser vara bra, men inte för alla. Det finns mycket som talar för att själva fokuseringen på tidiga insatser och högt tempo i rehabiliteringsprocessen för vissa kan bli det största hindret för återgång i arbete.

Mot denna bakgrund väljer vi här att fokusera på hur rehabiliteringsprocessen beskrivits i *Tidig och samordnad rehabilitering* (SOU 1988:41) med särskilt fokus på ambitionen om *tidig återgång* i arbete vid sjukskrivning. Vi kommer undersöka hur långtidssjukrivna kvinnor i dag förhåller sig till förutsättningar för återgång i arbete, särskilt ifråga om tid och tempo. Dessa analytiska utgångspunkter skiljer sig från tidigare studier av rehabiliteringsreformen 1992, vilka istället har fokuserat på de strukturer som låg bakom idén om arbetslivsinriktad rehabilitering (Lindqvist 2000); principer för bistånd och disciplinering som styrande för rehabiliteringsprocessen (Grape 2001) och rehabiliteringsreformens i relation till de principer som är styrande för arbetsmarknaden i stort (Brulin & Bäckström 2006).

Avsikten med föreliggande studie är att bidra till fördjupad förståelse för rehabiliteringsprocessens ambition om tidig återgång i arbete och vad detta innebär för dem det berör, de sjukskrivna. Hur makt och motstånd tar sig uttryck i rehabiliteringsprocessen kommer att undersökas i relation till *Tidig och samordnad rehabilitering* (SOU 1988:41) och utsagor från långtidssjukskrivna kvinnor, särskilt med avseende på tid och tempo.

Syftet är att, med fokus på tid och temporalitet, diskutera hur makt och motstånd kan förstås i relation till de sanningsanspråk som görs i rehabiliteringsprocessen.

Teoretisk referensram

Återgång i arbete, som kunskapsproduktion genom myndighetstext och utifrån individers upplevelser, analyseras i föreliggande artikel utifrån teoretiska perspektiv på makt och motstånd, särskilt i relation till tid och tempo.

Vad gäller kunskapsproduktion av detta slag blir individen ett objekt som kunskap skapas kring (Foucault 1970/1981) och hur kunskap definieras och legitimeras blir ett uttryck för makt över individen. Hur makt gestaltas genom denna kunskapsproduktion, och hur detta skapar ramar som beskriver individens handlingsutrymme, beskrivs av Foucault genom att maktutövande kopplas till diskursiva praktiker (Foucault 1970/1981). Genom olika former av maktrelationer kategoriseras individen. Dessa kategoriseringar tvingar sig på individen som sanning som individen måste ta till sig. Genom detta sätter sig sådana kategoriserar i individens egen identitet och som något andra ser i denne (Foucault 1982). Detta innebär att diskursiva praktiker positionerar individen som subjekt. Dessa diskursiva praktiker formar därmed förutsättningarna för individen att tolka situationen, liksom att tolka sig själv, i den specifika situationen. Hur kunskap gestaltas genom diskursiva praktiker skapar därmed förgivettagna ”sanningar” om vad som förväntas av individen och den roll i vilken hon befinner sig. Detta sker genom åtskiljande praktiker, gränsdragningar och uteslutningar vilket gör det omöjligt att tänka utanför den legitimerade kunskap som skapats inom området. De diskursiva praktikerna syftar således till att skapa en sanning som samtidigt gömmer alternativa sanningar. De diskursiva praktikerna osynliggör hur maktutövandet har direkta effekter på individen. Att analysera diskurser ger därmed möjlighet att synliggöra hur produktionen av diskurser, genom olika praktiker, skapar ordning och reda genom att bestämma vilken förståelse av ett fenomen som ska ses som sann. Genom analys av hur diskurser upprätthålls genom diskursiva praktiker är det således möjligt att belysa vilka förgivettagna tolkningar som ges makt som ”sanningar”. En sådan analys synliggör hur vissa perspektiv ges makt som det styrande kunskapsanspråket, dess (vilja till) sanning (jämför med ”will to truth”, Foucault 1970/1981). Den diskursiva praktiken kan således beskrivas som en teknik som används för att framställa och gestalta kunskap. Foucault beskriver dessa processer på följande sätt:

> [T]he production of discourse is at once controlled, selected, organized and redistributed by a certain number of procedures whose role is to ward off its powers and dangers, to gain mastery over its chance events, to evade its ponderous, formidable materiality (Foucault 1970/1981:52).

Effekter av hur maktrelationer i diskursen skapas genom diskursiva praktiker kan synliggöras i hur kroppar görs fogliga genom disciplinering (jämför med Foucault 2003) och den kunskap som produceras och ses som sann överförs till individen genom disciplinerande tekniker. För kropparnas disciplinering måste kroppen övervakas och kontrolleras i relation till plats och tid. De disciplinerande teknikerna sätter således kroppars förmåga i relation till tidsenheter inom vilka den mänskliga kraften ska användas för produktion. Disciplineringen syftar till att öka kroppens krafter ur ekonomisk synpunkt och samtidigt minska dem ur politisk synpunkt (Foucault 2003). Foucault (2003) menar att varje rörelse behöver en riktning, en varaktighet och en ordningsföljd (Wehrle 2016) och att ett användande av kroppen som uppfattas ”korrekt” ska förstås i relation till att tiden samtidigt används ”korrekt” där inget får lämnas overksamt eller onödigt (ibid.). Att registrera och kontrollera var människor befinner sig och vad de gör genom olika förutbestämda processer skapar ordning. På liknande sätt skapas en kontroll av tiden genom ett förutbestämt system som beskriver vad som ska göras när, hur fort och i vilken följd (Foucault 2003). Dessa tekniker skapar således en tydlig maktrelation där individen blir underkastad samhällssystemet och tvingas lyda under en disciplin som nyttiggör henne i relation till samhället.

Makt vad gäller tid och tempo är inte på något sätt en ny fråga, varken som fenomen eller specifikt i relation till arbete i det moderna västerländska samhället (se till exempel Marx 1867/1971, Weber 1930/1978)[1]. Teoretiska perspektiv på tid, tempo och acceleration har använts för att tolka och förstå det moderna västerländska samhället och dess processer (se till exempel Eriksen 2001; Gleick 1999; Rifkin 1987; Rosa 2003, 2005/2013; Rosa, Dörre & Lessenich 2017; Tomlinson 2007; Virilio 1999, Wajcman 2008). Begreppen inom området ses ofta som delvis överlappande (Ulferst, Korunka & Kubicek 2013) där exempelvis acceleration har använts såväl för att beskriva övergripande förändringar i samhället (Gleick 1999) som förändringar i tidsanvändning (Garhammer 2002) eller individens upplevelser av tidspress (Levine 1997; Szollos 2009).

Här utgår vi ifrån synen på accelererad tid som en föreställning om hur tid kan användas för att nå en punkt av maximal effektivitet (Lilja 2018, se Foucault 2003). Detta perspektiv kan relateras till Rosa (2005/2013) som menar att den stora betydelse temporalitet fått i dagens samhälle ska förstås i ljuset av att tidsbesparing värderas högt på såväl makro- som mikronivå (Rosa 2005/2013, jämför med Andersen et al. 2018). Detta innebär att det ökade tempot *i sig* har gett upphov till en värderingsförskjutning där det som uppfattas som ”snabbt” föredras framför mer

1 För en fördjupad diskussion kring hur relationen mellan tid och makt kan förstås över tid, se Epstein & Kalleberg (eds.). (2004).

”långsamma” alternativ (Adam 2003, jämför med Rosa 2003, 2005/2013; Rosa, Dörre & Lessenich 2017).

Dessa perspektiv på makt och tid visar alltså att individer har, som subjekt, att förhålla sig till disciplinerande tekniker som inte bara kontrollerar vad som ska göras inom en viss tid, utan också definierar snabbhet som en dygd i sig:

> The accelerated tempo, entwined subjectivities and contemporary forms of human experiences have emerged in interactions with discursive processes, which define effective time-usage as a virtue. (Lilja 2018:424)

Samtidigt som en analys av diskurser kan användas för analys av makt och temporalitet, och för att synliggöra hur individen blir ett till synes passivt objekt begränsad till den rådande diskursen, visar exempelvis Wehrle (2016) på en öppning för individen att uttrycka motstånd mot hur kroppen disciplinerats genom förgivettagna normer. Hon menar att:

> Foucault's detailed description of the docile body thus seems to suggest the possibility of a non-docile body. It seems implicit that before all of these mechanisms are exercised upon it, there is a wild and rebellious body, a body that bears the possibility of resistance against a restrictive power and forced embodiment of norms. (Wehrle 2016:60)

Även om Wherle (2016) medger att det vore att gå emot Foucaults grundläggande argumentation att påstå att det under den normaliserade och disciplinerade kroppen skulle finnas en underliggande mänsklighet, är det en intressant ingång för analys av individens motstånd. Wehrle uppmärksammar nämligen hur motstånd mot de disciplinerande teknikerna synliggörs genom hur individen börjar skapa mening kring det som inte fungerar i enlighet med normaliserade och rutinartade handlingar (Wehrle 2016). Motstånd utgörs således av praktiker på mikronivå, snarare än stora sociala revolutioner (Death 2010). Detta kan förstås som uttryck för *individens motstånd mot disciplinerande tekniker*, vilket av Foucault (1997) benämns som ”counter-conduct” (Death 2010) och ställs i relation till ”the power that conducts”, alltså makten att styra individen (Odysseos, Death & Malmvig 2016). Individens motstånd mot disciplinerande tekniker, ”counter-conduct”, definieras av Foucault som: ”[a] struggle against the processes implemented for conducting others” (2007:201). Detta motstånd beskriver det täta sambandet mellan motståndet och den styrning mot vilken motståndet utförs (Death 2010, Lilja 2018) och tar sig uttryck i ifrågasättanden av den rådande ordningen:

> how not to be governed *like that*, by that, in the name of those principals, with such and such objective in mind and by means of such procedures, not like that, not for that, not by them (Foucault 1997:28, författarens kursivering).

Motstånd mot disciplinerande praktiker har också synliggjorts av Lilja (2018) särskilt ifråga om tid och tempo. Hon diskuterar motståndets tid och temporalitet utifrån läsningar av Foucaults teorier om motstånd i den meningen att ”Foucault's theorising on resitance displays how time, power, and resistance are all intertwined” (Lilja 2018:430). Lilja relaterar olika tidsaspekter till olika former av motstånd, där hon bland annat lyfter fram *inbromsning* som ett motstånd mot accelererad tid: ”resistance in accelerating spaces might occur as point of deceleration” (Lilja 2018:424). I tidigare studier med fokus på temporalitet har aspekter av stabilitet, orörlighet och tröghet förbisetts (Wajcman 2015; Vostal 2017) och de perspektiv Lilja (2018) för fram kring tid och temporalitet kan ses som svar på detta.

I föreliggande studie väljer vi att utgå ifrån normers inverkan för att kunna analysera inte bara hur disciplinering av individen reproducerar maktförhållanden mellan samhällets institutioner och individen (Wehrle 2016), utan också hur individen kan tillskrivas aktivitet (Wehrle 2016, Lilja 2018). Detta ger möjlighet att analysera hur individers utsagor inte bara ska förstås i relation till den sanning som (re)produceras genom dessa berättelser utan också i relation till den position hon placeras i genom olika diskursiva praktiker (Wehrle, 2016). Vi knyter också an till Thomas och Davies (2005) som visar på en diskursiv produktion av motstånd där individens kritiska reflektion också ses som uttryck för kraft och motstånd (jämför med Wehrle 2016). Dessa perspektiv på makt och motstånd innebär att inte bara individens aktiva handlingar inkluderas, utan också individuella upplevelser av motsägelser, spänningar och missnöjen som tillskrivs betydelse. Motstånd kan därmed synliggöras genom att artikulera spänningar som uppstår i olika relationer eller mellan olika tolkningsramar/diskurser (Thomas & Davies 2005:687). Vad vi har här är således ett utrymme att analysera individens motstånd, vad gäller tid och temporalitet, där subjektivitet och makt lyfts fram som särskilt relevanta perspektiv (jämför med Lilja 2018; Wehrle 2016; Thomas & Davies 2005).

Metod

Den teoretiska referensramen om hur makt görs genom diskursiva praktiker och tas emot av individen som förgivettagna sanningar (jämför med Foucault 1970/1981) och som individen också möter med motstånd (Wehrle 2016) ligger här till grund för diskursanalys av dokument och enskilda individers utsagor om förutsättningar för återgång i arbete. Att lyfta såväl makt som motstånd i analysen går också att återkoppla till Foucault själv, som menar att de motsättningar som gör motstånd möjligt, går att återfinna i diskurserna själva:

> …discourse transmits and produce power; it reinforces it, but also undermines and exposes it, renders it fragile and makes it possible to thwart it (Foucault 1990:101).

Datamaterial

Analysen i föreliggande studie baseras på två material. Inledningsvis analyseras de utgångspunkter som är styrande för ambitionerna om tidig återgång i arbete vid sjukskrivning och som präglar hur den svenska rehabiliteringsprocessen ser ut idag. Här har vi valt att studera detta genom analys av utredningen *Tidig och samordnad rehabilitering* (SOU 1988:41) som låg till grund för rehabiliteringsreformen 1992.

Därefter, och i relation till den första delen av analysen, följer analys av ett material baserat på utsagor inhämtade från kvinnor i offentlig sektor som vid tiden för datainsamlingen var, eller under året innan hade varit, långtidssjukskrivna. Detta empiriska material består av utsagor i vilka *tid* och/eller *tempo* gavs mening i relation till upplevelser av förutsättningar för återgång i arbete. Materialet omfattar skriftliga svar på en öppen enkätfråga. Utsagorna är inhämtade från 26 kvinnor anställda i en kommun vilka under 2015 hade varit sjukskrivna till följd av psykisk ohälsa i 60 dagar eller mer. Vid tiden för insamling av data var vissa personer ännu sjukskrivna på hel- eller deltid och andra hade återgått i arbete på den arbetsplats där de arbetade innan sjukskrivning eller på annat håll.

Procedur

De individuella utsagorna om återgång i arbete samlades in genom en enkätundersökning som efter granskning av den lokala etikkommittén vid Mittuniversitetet, vilken inte hade några invändningar med avseende på etiska frågor, genomfördes under våren 2016 i en kommun i Sverige med drygt 5000 anställda.

Enkäten distribuerades till de som under 2015 hade varit sjukskrivna 60 dagar eller mer, totalt 280 personer, och av dessa svarade 204 personer (svarsfrekvens 73%). Analysen i föreliggande artikel fokuserar på berättelser om *tid* i deltagarnas svar om förutsättningar för återgång i arbete vid långvarig sjukskrivning på grund av psykisk ohälsa. Detta innebär att endast en mindre del av materialet inkluderas här: det som kommer från kvinnor som uppgivit sjukskrivning på grund av psykiska besvär och vilka svarat på den sista frågan i enkäten: ”Vilka åtgärder skulle bäst underlätta återgång i arbete för dig?” (56 personer). Av dessa var det drygt hälften (26 personer) som explicit talade om *tid* i relation till åtgärder för att underlätta återgång i arbete. Analyserna i föreliggande studie baseras på dessa utsagor.

Den öppna enkätfråga om stöd för återgång i arbete, som ligger till grund för de utsagor som analyseras här, var formulerad på så vis att det hade varit möjligt för deltagarna att svara kortfattat genom att återge specifika exempel på stödjande åtgärder. Ungefär en fjärdedel av deltagarna gjorde också det, och ett sådant svar kunde då se ut så här: ”omplacering” (deltagare 56). Ytterligare en fjärdedel av deltagarna svarade med en kort mening, som i detta exempel: ”Att jobba dagtid då det är bättre bemannat” (deltagare 47). Vad som dock överraskade oss var att resten av deltagarna (ungefär hälften av de kvinnor med psykosomatiska besvär som besvarat frågan) svarade frågan på ett berättande sätt där svaren inte begränsades till den specifika frågan utan också berättade om upplevelser av situationen på arbetsplatsen, under sjukskrivningen och/eller av förutsättningar för återgång i arbete. Den fråga som ställdes avgränsades till

stödjande åtgärder för återgång i arbete men dessa berättelser begränsades inte till sådana, utan gav också gripande berättelser om svårigheter som karaktäriserat situationen på arbetet innan sjukskrivning, problem relaterade till sjukskrivningsprocessen och funderingar kring hinder för återgång i arbete.

Utifrån den teoretiska referensram som ligger till grund för de analyser som görs här, där Foucaults perspektiv på makt och motstånd fokuseras (Wehrle 2016; Thomas & Davies 2005; Foucault 1997), förstås deltagarnas själva besvarande av frågan i enkäten som ett aktivt handlande. Deras utsagor är alltså inte att betrakta som objekt, utan som uttryck för en händelse (jämför med Fairclough 2001). Att enkäten i sin helhet handlade om upplevelser av återgång i arbete innebär därtill att deltagarnas utsagor ska förstås specifikt i relation till förgivettagna idéer om rehabiliteringsprocessen. De kan således sägas ha producerats vid ett kommunikativt tillfälle (de Beaugrande & Dressler 1981) vilket utgör grunden till varför detta urval av utsagor lämpar sig för diskursanalys. Datamaterialets karaktäristika ger också att analysen är avgränsad till tolkningar av deltagarnas görande inom ramen för det handlingsutrymme som gavs i denna specifika situation av att besvara enkäten. Analysen gör således inga anspråk att besvara frågor om hur långtidssjukskrivna kvinnor förhåller sig till förutsättningar för återgång i arbete utanför denna specifika situation, utan knyts helt och hållet till hur deltagarna agerar i relation till rehabiliteringsprocessens ramar *genom* sina svar på den fråga i enkäten som här studeras.

Enkätmaterialet har analyserats tidigare utifrån andra teorier och analysmetoder, med fokus dels på individens upplevelse av stöd och kontakt med ansvarig chef, vilket analyserades statistiskt (Buys, Selander & Sun 2017), och dels med fokus på upplevelser av vilka som är de viktigaste stödjande faktorerna för återgång i arbete för kvinnor som varit sjukskrivna på grund av psykiska besvär (Wall & Selander 2018). Resultat av den senare, kvalitativa, analysen gav fem tematiska områden inom vilka deltagarna upplevde möjligheter till stöd för återgång i arbete: arbetstid, arbetsbelastning, förståelse, lugn och ro samt möjlighet att börja om (ibid.).

Analysmetod

För att undersöka rehabiliteringsprocessens ambition om tidig återgång i arbete, och vad detta innebär för de sjukskrivna, gör vi en diskursanalys med fokus dels på hur diskursiva praktiker gestaltas (Foucault 1970/1981) och dels på hur individen förhåller sig till detta, bland annat genom att i viss mån ge uttryck för motstånd mot den rådande diskursen (Wehrle 2016). Utgångspunkten för vår analys är att de ambitioner om tidig återgång som präglar svensk arbetslivsinriktad rehabilitering har betydelse för de människor som förväntas återgå i arbete enligt ambitionen om *tidig återgång* (SOU 1988:41). I analysen undersöker vi hur myndighetstext bidrar till att skapa positioner som människor har att förhålla sig till. Vidare analyserar vi hur utsagor om betydelsen av tid och tempo för förutsättningar för återgång i arbete kan ge uttryck för motstånd mot dessa förgivettagna positioner.

Analyserna görs genom en stegvis analysprocess där textgranskning utgör det inledande *beskrivande* steget i analysprocessen av de båda datamaterialen. Analysen

av myndighetstexten (SOU 1988:41) fokuserar därefter på *tolkning* av hur individen objektifieras och tilldelas olika positioner genom de kategoriseringar som görs och som är del av rehabiliteringsprocessen (jämför med Boréus 2011). Utifrån vårt syfte lägger vi särskild vikt i analysen vid att titta närmare på vilka sätt de diskursiva praktiker som formar rehabiliteringsprocessen bidrar till inkludering och exkludering (Foucault 1970/1981). Genom detta är avsikten att synliggöra hur de diskursiva praktiker och sanningsanspråk som produceras inom en diskurs ger konsekvenser för individen (Rose 1996). I relation till strävan efter *tidig* återgång i arbete vid sjukskrivning (SOU 1988:41) lägger vi särskilt märke till hur de som avviker från normen om ett visst tempo i rehabiliteringsprocessen beskrivs, kategoriseras och disciplineras, vilket utgör det sista steget i denna del av analysen.

Också i analysen av deltagarnas utsagor (enkätsvaren) utgör textanalys det första steget som inkluderar en bedömning av vilka svar som är att definiera som utsagor om tid och *beskrivning* av dessa. I den andra delen (*tolkning*, Boréus 2011.) av denna analys går vi vidare och tolkar hur de individer, som är del av rehabiliteringsprocessen som helt eller delvis sjukskrivna, förhåller sig till de diskursiva praktikerna kring tidig återgång i arbete. Slutligen fokuserar vi på betydelsen av motstånd. Med utgångspunkt i de perspektiv på motstånd som presenteras av Wehrle (2016) fokuserar vi här det motstånd som uppstår när de sjukskrivna ger uttryck för frågor som berör tid och tempo i rehabiliteringsprocessen. Detta innebär att vi tittar närmare på hur deltagarnas utsagor bidrar till *förståelse* för hur kroppar och upplevelser skaver mot de diskursiva praktiker och den förgivettagna sanning om tidig återgång som präglar rehabiliteringsprocessen för att synliggöra hur denna process ifrågasätts av kvinnorna.

Analys

Betoningen på *tidig* återgång till arbete efter sjukdom kan förstås utifrån de ambitioner som presenterades för första gången som ett grundläggande ramverk för reformeringen av rehabiliteringsprocessen i *Tidig och samordnad rehabilitering* (SOU 1988:41) och har därefter, i nu trettio år, genomsyrat strävan för rehabiliteringsverksamheten i Sverige med fokus på å ena sidan tidiga rehabiliteringsåtgärder, vilket fokuseras här, och å andra sidan samordning av rehabiliteringsprocessen och dess aktörer. På så vis kan denna utredning än idag ge en god överblick över de idéer som ligger till grund för processen för återgång i arbete i Sverige. I denna första del av analysen kommer vi att titta närmare på hur *tidig återgång* presenteras som en av de mest centrala aspekterna för rehabiliteringsprocessen i Sverige.

Hur myndighetstext skapar ramar för hur rehabiliteringsprocessen kan förstås

Vår textanalys visar att betänkandet *Tidig och samordnad rehabilitering* (SOU 1988:41) ger uttryck för vad vi menar är en överordnad samhällsdiskurs som framhåller självförsörjning genom lönearbete. Denna diskurs byggs upp i beredningen av en idé om kroppens förmåga att bidra till samhället. Utgångspunkten förutsätter en viss kropp: den funktionsduglige och arbetande kroppen. Nedsatt funktion ses därmed som be-

roende och underordnad (jämför med Bergman & Wall 2017, Lövgren 2014). Vår tolkning är således att diskursen om självförsörjning genom lönearbete byggs upp av diskursiva praktiker (jämför med Foucault 1970/1981). I det andra, tolkande, steget av analysen av beredningen (SOU 1988:41) blir det tydligt hur ambitionen är att kroppar och deras sinnen ska disciplinerats att bli fogliga för att upprätthålla idén om självförsörjning genom lönearbete. Det sista steget av analysen bidrar till förståelse för hur delar av denna disciplinering handlar om positionering av individen och att sätta kroppars förmåga i relation till idéer om tid och tempo. I beredningen (SOU 1988:41) blir detta särskilt tydligt genom hur texten genomsyras av argument för tidiga insatser och snabba processer genom rehabiliteringsverksamheten. Tidiga rehabiliteringsåtgärder blir således en del av samhällets disciplinering för att styra mänskliga kroppar till att, inom en viss tidsenhet, uppnå en viss förmåga, nämligen förmågan till (heltids)arbete.

Beredningen *Tidig och samordnad rehabilitering* (SOU 1988:41) präglas av idéer där tid och tempo ges stort värde. Att högt tempo i rehabiliteringsprocessens inledande skede är att föredra framställs som en sanning. Beredningen slår fast:

> Vikten av tidigt insatta rehabiliteringsinsatser är allmänt känd (SOU 1988:41, s. 165).

Denna utgångspunkt står i det närmaste oemotsagd genom betänkandet. Tidiga åtgärder ges därmed mening som rationella sanningar och synliggör hur detta perspektiv ges makt som det styrande kunskapsanspråket (jämför med Foucault 1970/1981). I materialet återfinns återkommande poängteringar av betydelsen av *tidig* återgång, som i följande exempel:

> *Tidigt* insatta rehabiliteringsåtgärder är grunden för en lyckad rehabilitering (SOU 1988:41, s. 189, vår kursivering).

> En huvudprincip för rehabilitering är, som tidigare poängterats, att den igångsätts *så tidigt som möjligt* i sjukfallet (SOU 1988:41, s. 212—213, vår kursivering).

Att högt tempo privilegieras känner vi också igen i de teoretiska perspektiv på tid, tempo och acceleration som använts för att beskriva dagens samhälle (se till exempel Adam 2003; Andersen et al. 2018; Rosa 2005/2013). Vår analys visar således att de perspektiv på tid och tempo som lyfts fram i *Tidig och samordnad rehabilitering* (SOU 1988:41) synliggör en övergripande idé där *tidigt* och *snabbt* värderas högt (jämför med Adam 2003; Andersen et al. 2018; Rosa 2005/2013). Argumentationen för tidig återgång till arbete framstår därmed som en diskursiv praktik som riktar den sjukskrivne individen åter mot normen: lönearbetet. Denna diskursiva praktik bygger på en vilja att kontrollera tiden för återgång i arbete och hur snabbt detta ska ske. Vi skulle alltså kunna säga att den övergripande diskursen bygger på en idé om accelererad tid (Lilja 2018) vilket konkretiseras genom den diskursiva praktiken för tidig rehabilitering. Här

benämner vi denna diskursiva praktik för tidig rehabilitering[2]. I betänkandet presenteras dessa perspektiv på rehabiliteringsprocessen som sanningar redan i inledningen där man säger:

> Ju tidigare adekvata åtgärder sätts in, desto större blir chanserna för att rehabiliteringsarbetet blir framgångsrikt (SOU 1988:41, s. 337).

Vad vi har här är en diskursiv ram där *tidiga* insatser står oemotsagda och ges mening som *framgångsrika* satsningar. Detta förstärks ytterligare ifråga om dess koppling till framgång, genom att tidig återgång kopplas till ekonomisk effektivitet, som i detta exempel:

> För att effektivisera rehabiliteringsverksamheten är det ytterst viktigt att resurserna sätts in så tidigt som möjligt i sjukfallet (SOU 1988:41, s. 165).

Beredningen beskriver detta förhållande på flera sätt genom betänkandet:

> Om man med hjälp av effektivare, tidigare insatta och utökade rehabiliteringsåtgärder kunde reducera den genomsnittliga sjukskrivningstiden med bara några fåtal procent, skulle besparingseffekten enbart ifråga om sjukpenningskostnader kunna räknas i 100-tals miljoner kronor årligen (SOU 1988:41, s. 35).

Genom ekonomiska argument som dessa blir det tydligt hur dessa perspektiv på tidiga insatser återkopplar till vad vi förstår som den övergripande diskursen inom vilken heltidsarbete framhålls. Denna görs tydlig genom dess koppling inte bara till rehabiliteringsprocessens kvalitet ifråga om kortare sjukskrivningar, utan också vad gäller förutsättningar för minskade samhällskostnader. Det första steget i analysen har således visat att vad vi har här är ett tydligt uttryck för normen om den arbetsdugliga kroppen, där det andra steget i analysen tydliggjort hur budskapet, att *tidig* rehabilitering privilegieras, konkretiseras som en diskursiv praktik. Denna praktik har under de senaste trettio åren präglat politik och verksamhet vad gäller arbetslivsinriktad rehabilitering. Det sista steget i vår analys av beredningen visar hur individen fogas genom disciplinerande tekniker. Genom dessa har *tidig* rehabilitering, som diskursiv praktik, stor betydelse för dem som är del av rehabiliteringsprocessen, de sjuka. Denna del av analysen fördjupas i följande avsnitt.

---

2 Föreliggande artikel fokuserar på betydelsen av tid och tempo i rehabiliteringsprocessen och avgränsas därmed naturligt till frågor om tidig rehabilitering i beredningens betänkande. Som titeln på beredningen antyder präglas materialet dock av grundläggande idéer om att rehabilitering ska inte bara tidigt utan också samordnat. En alternativ förståelse för materialet skulle kunna bygga på samordning som diskursiv praktik. Vår analys visar dock att den idé som är bärande i materialet är frågan om tidig rehabilitering. Samordning ses som ett nödvändigt verktyg för att skapa förutsättningar för att sätta igång rehabiliteringsprocessen tidigt.

Hur sjukskrivna tillskrivs roller genom rehabiliteringsprocessen

Som vi visat är *tidig rehabilitering* att förstå som en diskursiv praktik som bygger på ett tydligt maktperspektiv där den enskilde individen objektifieras och genom det tilldelas roller i relation till den övergripande diskursen som framhåller självförsörjning genom lönearbete. Individen värderas således utifrån sina förutsättningar att genomgå ”framgångsrik rehabilitering” (SOU 1988:41, s. 337). Beredningen präglas av en värderingstyngd syn på tidig återgång i arbete vid sjukskrivning och snabba processer som också görs synlig ifråga om individen, den sjuke.

Genom fokus på tidig rehabilitering framstår det att ambitionen med rehabiliteringsprocessen är att foga avvikande individer (det vill säga kroppar vilka helt eller delvis avviker från förmåga till lönearbete) för att närma sig normen, att arbeta. Vår analys visar att dessa processer genom diskursiva praktiker objektifierar individer vilka avviker från den norm som präglar diskursen. I materialet blir två roller särskilt tydliga: *den passiva mottagaren* och *den långsamma*.

Den första roll som framstår som särskilt central i materialet är den som tilldelas den individ som avviker från normen om den arbetsdugliga kroppen genom att vara sjukskriven. I materialet osynliggörs den enskilde individen genom formuleringar i beredningen (SOU 1988:41) där man istället för att lyfta fram individen talar om ”rehabiliteringsarbetet”, ”rehabiliteringsåtgärder” och på liknande sätt fokuserar på rehabilitering som en samhällelig process. Genom detta förstås individen som en kropp som ska disciplineras (jämför med Foucault 2003) och som ska hanteras från ett samhällsperspektiv. Därmed blir individen också definierad som en passiv mottagare av rehabilitering. Av detta skäl etiketterar vi här den rollen som *den passiva mottagaren*. Ett exempel på detta ges i följande citat, där individen inte alls nämns, utan blir underförstådd som passiv mottagare av ”åtgärder” för ”rehabiliteringsarbetet”:

> Ju tidigare adekvata åtgärder sätts in, desto större blir chanserna för att rehabiliteringsarbetet blir framgångsrikt (SOU 1988:41, s. 337).

Den underliggande förståelsen av den passiva mottagaren bidrar till att bygga upp den diskursiva förståelsen av den tidiga – och därmed framgångsrika – rehabiliteringsprocessen som relaterar till den rådande diskursen om självförsörjning genom lönearbete.

Den andra roll som framstår som särskilt betydelsebärande i materialet tilldelas de som inte bara avviker från normen om arbetsförmåga, utan också avviker ifråga om att kunna genomgå rehabilitering i sådant tempo som förväntas av den sjuka. Denna dubbelt avvikande roll etiketterar vi här som *den långsamma*. Långtidssjukskrivna individer värderas som avvikande i beredningen (SOU 1988:41) i relation till den dominerande diskursen om att kunna försörja sig själv genom lönearbete och förstås också som avvikande i förhållande till den diskursiva praktiken, gestaltad genom ambitionen om tidig rehabilitering så som den uttrycks i beredningen. Genom detta är vår analys att personer med lång tids sjukskrivning förstås som dubbelt avvikande i förhållande till såväl normen om arbetsduglighet som i förhållande till normen om rehabiliteringens tänkta process.

Analysen tydliggör att rehabiliteringsprocesser som inkluderar individer vilka snabbt kan återgå i arbete privilegieras. Detta görs genom att dessa kontrasteras mot de processer som kräver särskilda åtgärder – exempelvis inkluderande personer med lång tids sjukskrivning och/eller de som har en historia av många efter varandra följande sjukskrivningsperioder. Detta synliggör hur idén om tidig rehabilitering bidrar till att de långsamma positioneras som en roll som kräver särskild hantering för att uppnå självförsörjning genom lönearbete. Ett exempel ur materialet där sådan positionering går att förstå följer i detta citat:

> En effektivisering av samhällets rehabiliteringsåtgärder har till syfte att dels förbättra utsikterna till att en långtidssjukskriven över huvud taget rehabiliteras, dels förkorta den tid rehabiliteringsprocessen tar (SOU 1988:41: 337, om ekonomiska effekter av utredningens förslag).

Vår analys av materialet visar också att de enda gånger individen lyfts fram och görs synlig i beredningen är i de fall då ansvar för svårigheter i rehabiliteringsprocessen skjuts över till individen, som i följande exempel:

> Ofta sätts rehabiliteringsinsatserna in för sent och individen har vuxit in i en sjukroll och motivation och möjligheter till rehabilitering har försvårats ytterligare (SOU 1988:41, s.165).

I citatet ovan ser vi hur beskrivningen av den långsamma kopplas till idéer om problem hos individen. Nu talar man inte längre om den passiva mottagaren, utan lyfter fram hur individen ”har vuxit in i en sjukroll” och att rehabiliteringsprocessen därmed försvårats. Vad vi har här är tydliga uttryck för hur dessa, i förhållande till den dominerande diskursen om arbetsduglighet, blir dubbelt avvikande och förstås som i en roll vilken behöver disciplineras. I dessa formuleringar, kring den långsamma, ligger också en glidning i ansvarsförhållandet inom ramen för rehabiliteringsprocessen, där de långsamma förstås som mindre motiverade (än andra). Analysen visar också att just denna grupp positioneras i relation till andra grupper i samhället: arbetskamrater, chefer med flera. Genom detta skapar och återskapar beredningen en position där de långsamma ges ansvar för sin situation. Detta innebär att situationer som gör att individen uppfattas som *stillastående* värderas på så sätt att personen ifråga bedöms som *efter* andra individer (jämför med Rosa 2005/2013; Andersen et al. 2018:2067).

Sammanfattningsvis visar diskursanalysen av *Tidig och samordnad rehabilitering* (SOU 1988:41) att kunskapsanspråket om *tidig rehabilitering* står som oemotsagd sanning genom beredningen och genom detta utgör en diskursiv praktik utifrån vilken individen positioneras och de avvikande kropparna förväntas förändras och disciplineras. Tidig rehabilitering ges också värde genom att i materialet kontrasteras mot ”för sena” insatser (se t.ex. SOU 1988:41, s. 165). Detta kan förstås i relation till hur acceleration inte bara ger fokus på högre tempo, utan också ger grund för värderingsmässiga bedömningar där tidigare insatser och snabbare tempo värderas högre än långsamma

processer (jämför med Rosa 2005/2013; Andersen et al. 2018; Adam 2003). Vad vi ser här är hur en övergripande diskurs byggs upp av normer om full funktionsförmåga för lönearbete vilket synliggör underliggande perspektiv där individen som avviker från normen positioneras som *den passiva mottagaren* och där *de långsamma* lyfts fram som dubbelt avvikande och med det görs underprivilegierade i förhållande till alla övriga roller som synliggörs i materialet. Analysen synliggör därmed hur fokus på tidig återgång i arbete vid sjukskrivning, som diskursiv praktik, inte bara begränsas till att ge kunskap om rehabiliteringsprocessen som sådan, utan också ger förståelse för maktstrukturer i samhället. Individer med sjukdom positioneras som passiva mottagare för rehabilitering och där de, för vilka tidig återgång och snabba processer fungerar väl, privilegieras. Samtidigt positioneras de, vars situation ser annorlunda ut och därmed har behov av en längre och/eller långsammare rehabiliteringsprocess, som problem vilka måste hanteras genom disciplinering.

Hur långtidssjukrivna kvinnor gör motstånd mot tidig återgång i arbete

I denna andra del av analysen kommer vi titta närmare på utsagor hämtade från kvinnor som vid datainsamlingen hade varit, eller fortfarande var, sjukskrivna under minst 60 dagar året innan. Detta är alltså en sådan grupp, som utifrån analysen av *Tidig och samordnad rehabilitering* (SOU 1988:41) som ett uttryck för en diskursiv praktik om tidig återgång i arbete vid sjukskrivning, inte bara objektifieras som passiva mottagare av rehabilitering, utan också förstås som dubbelt avvikande från normen genom lång tids sjukskrivning (de långsamma). Här analyseras utsagor om förutsättningar för återgång i arbete, särskilt vad gäller olika perspektiv på tid och tempo, och hur dessa berättelser kan förstås i relation till den förgivettagna sanning som är del av den dominerande diskursen om självförsörjning genom lönearbete.

Denna del av analysen baseras på svar på den öppna enkätfrågan ”Vilka åtgärder skulle bäst underlätta återgång i arbete för dig?”. I analysen har vi tolkat deltagarnas utsagor i relation till enkätfrågans utformning. Man kan se frågans utformning i sig som ett uttryck för den dominerande diskursen om förmåga till lönearbete. När vi analyserar frågan närmare är vår förståelse att frågan representerar den förgivettagna sanningen om att återgång i arbete är vägen framåt vid sjukskrivning. Frågans utformning blir därmed en del av den diskursiva praktik vi här undersöker. I relation till frågans utformning och koppling till den övergripande diskursen är det särskilt intressant att titta närmare på svarens karaktär, vilket utgör den första delen av analysen av detta material.

Textanalysen visar tydligt hur deltagarna förhåller sig aktivt i relation till frågans utformning. Många av deltagarna väljer att inte begränsa sina svar till att gälla underlättande åtgärder med avsikt att (snabbt) återgå i arbete, utan ger också information om svårigheter som karaktäriserat situationen på arbetet innan sjukskrivning, problem relaterade till sjukskrivningsprocessen och funderingar kring hinder för återgång i arbete. Hur deltagarna aktivt förhåller sig till den positionering av den sjukskrivne genom rehabiliteringsprocessen som diskursiv praktik utgör det andra steget i analysen (tolkning). Vi menar att detta sätt att svara på frågan visar att deltagarna gör *motstånd*

mot de praktiker som gestaltas genom tidig rehabilitering som en förgivettagen sanning (jämför med Thomas & Davies 2005; Wehrle 2016), vilket utgör det sista steget i vår diskursanalys och den del som fokuseras här.

Vår analys av materialet från de sjukskrivna kvinnorna görs i relation till hur rehabiliteringsprocessen under lång tid fungerat som en diskursiv praktik som bidragit till att positionera individer – bland annat i rollerna som passiv och/eller som den långsamma som måste hanteras då den inte passar in i den tänkta (ideal)processen. Mot den bakgrunden kan man fråga sig vilka uttryck för motstånd som alls är möjliga? Vår analys av materialet visar hur den diskursiva förståelsen för vad som uppfattas som en ”normal” rehabiliteringsprocess skapar reflektioner hos individen som synliggör att de bryter normen, vilket vi förstår som ett uttryck för individens motstånd mot disciplinerande tekniker (”counter-conduct”, Foucault 1997). Ett exempel på det är hur en av deltagarna uttrycker sig om att bli frisk efter att ha diagnostiserats med utmattningssyndrom:

> Tyvärr tar det tid (deltagare 162).

Vår tolkning är att det inledande ordet ”tyvärr” ska förstås som ett uttryck för att personen i fråga förstår att annat är önskat (av samhället) och att hennes behov av längre tid för återhämtning därmed bryter mot normen för rehabiliteringsprocessen. Denna formulering kan därmed förstås som ett synliggörande av den diskursiva praktiken tidig återgång i arbete efter sjukskrivning – och som ett motstånd (”conter-conduct”) mot detta.

Utifrån de teoretiska perspektiv på motstånd mot disciplinerande tekniker (Foucault 1997, Death 2010, Odysseos, Death & Malmvig 2016) som ligger till grund för analysen är vår tolkning således att deltagarnas utsagor är möjliga att förstå på ett fördjupat sätt, där uttalande som ”Att få bli frisk *i lugn och ro*.” (deltagare 193, vår kursivering) kan förstås som ett uttryck av motstånd mot den roll som individen blivit tilldelad, som passiv och långsam. Här menar vi att individens val att fokusera på en önskan om ”lugn och ro” ska ses som ett uttryck för motstånd mot den underförstådda innebörden av frågan i enkäten, om (tidig) återgång, och istället ett uttryck för en önskan om motsatsen: en lugn process av rehabilitering. Denna kontrastering där ”lugn och ro” ställs mot att ”underlätta återgång i arbete” kan därmed förstås som ett motstånd mot den diskursiva praktiken som gestaltas som tidig rehabilitering. Materialet är rikt på sådana exempel där önskningar om (mer) tid för återhämtning genom rehabiliteringsprocessen lyfts fram, som i dessa exempel:

> Jag behövde tid först och främst (deltagare 63).

> Förståelse och tid (deltagare 5).

> Tid för återhämtning (deltagare 113).

Deltagarnas uttryck för önskemål om mer tid för återhämtning går alltså att förstå utifrån hur *tidig rehabilitering* verkar som en diskursiv praktik där den sjuke, utifrån myndighetsperspektivet, positioneras som *den långsamma*.

Det är intressant att också se hur önskemål om mer tid för återhämtning synliggör relationer, exempelvis mellan individen och dennes chef eller gentemot någon av de andra aktörer vilka ingår i rehabiliteringsprocessen. I följande citat görs det inte tydligt vem som är motparten i den relation som beskrivs, det som synliggörs är att individen positioneras som maktlös i relation till någon som har makt att bestämma över rehabiliteringsprocessen:

> Att jag får 'trappa' upp min tid i arbetet i lagom 'tempo' och inte 'slängas' in i fullt arbete från att inte just ha jobbat något alls (deltagare 128).

I citatet ovan ser vi hur deltagaren i sitt svar om stödjande åtgärder beskriver hur hon "får" trappa upp sin arbetstid. Detta är ett exempel på ett genomgående mönster i empirin där deltagarna synliggör maktpositioner genom att ge uttryck för egen upplevd maktlöshet. Vi menar att detta synliggör hur sjuka individer objektifieras som passiva mottagare av rehabilitering genom rehabiliteringsprocessen som diskursiv praktik. Följande citat ger ytterligare exempel på hur den egna positionen förstås:

> Att jag *får* möjlighet att arbeta i mindre omfattning (deltagare 156, vår kursivering).

> *Tillåtelse* att återgå i egen takt (deltagare 54, vår kursivering).

Vad vi har här är således uttryck också i det empiriska materialet för den sjuka som *passiv* mottagare av rehabiliterande åtgärder. Utifrån ett maktperspektiv ser vi dessa utsagor inte bara som uttryck för denna förväntade passivitet, utan också som ett försök till motstånd mot den övergripande diskurs som dominerar området där förmåga till arbete privilegieras. Genom att synliggöra maktrelationerna ("jag får…") gör deltagarna motstånd mot den förgivettagna positioneringen av den sjuke som *passiv* mottagare såväl som mot idén om de *långsamma* som problem som måste hanteras i särskild ordning.

Vad gäller hur deltagarna intar diskursivt bestämda positioner som synliggör makt och maktlöshet i rehabiliteringsprocessen visar analysen att deltagarnas motstånd främst riktas mot en obestämd part som representerar rehabiliteringsprocessen som sådan. De gör motstånd mot "makten" ("the power that conducts", Odysseos, Death & Malmvig 2016), snarare än en specifik aktör. Detta känns igen i hur motstånd mot diciplinerande tekniker ofta ses som praktiker på mikronivå (Death 2010). När en specifik motpart lyfts fram är det Försäkringskassan som ges mening av deltagarna som den aktör som har makt (över tiden). Ett exempel på detta ser vi i följande citat som inkluderar inte bara *tid* (sjukskrivningen/arbetstidens omfattning) utan också rehabiliteringsprocessens *tempo*:

> Tycker det är jättejobbigt att Försäkringskassan pushar på så. Nu jobbar jag 25% och det funkar ok. Ska snart upp i 50% och fem veckor senare 75%. Det känns jobbigt och jättetufft (deltagare 162).

I citatet ovan ser vi hur deltagaren beskriver hur det känns ”jättejobbigt” och ”jättetufft” vilket ger uttryck för individens upplevelser av motsägelser mellan å ena sidan sin egen förståelse för de egna behoven för (långsam) återgång i arbete och å andra sidan den rehabiliteringsprocess som hon uppfattar att Försäkringskassan förväntar sig att hon ska ingå i. Dessa motsättningar förstår vi här som uttryck för motstånd (jämför med Davis 2015:687) mot såväl den diskursiva praktiken, som gestaltas genom *tidig rehabilitering*, som mot hur hon förstås som den besvärlige *långsamma* och samtidigt förväntas inta positionen som *passiv mottagare* av den process för rehabilitering som erbjuds.

Diskussion

I föreliggande studie har vi gjort en diskursanalys med avsikt att nå fördjupad förståelse för rehabiliteringsprocessens ambition om tidig återgång i arbete vid sjukskrivning och vad detta innebär för dem det berör, de sjukskrivna. Sammanfattningsvis visar vår analys att den beredning (SOU 1988:41), från vilken ambitionen om tidig återgång kommer, skapar ramar för hur rehabiliteringsprocessen ska förstås där tid och tempo lyfts fram som särskilt betydelsebärande. Vi har också visat hur sjuka, i relation till diskursen om självförsörjning genom lönearbete, förstås som passiva mottagare av rehabiliteringsåtgärder. När behov finns för längre sjukskrivningstid och/eller långsammare återgång i arbete än vad som uppfattas vara normen, ges de sjuka rollen som långsamma vilka måste hanteras. Analysen har synliggjort hur den diskursiva ramen för hur rehabiliteringsprocessen förstås skapar spänningar och missnöje hos de sjuka. Uttrycken för detta förstår vi här som motstånd (jämför med Foucault 1997, Wehrle 2016, Odysseos, Death & Malmvig 2016, Death 2010) mot rehabiliteringsprocessens utformning. Detta motstånd uttrycks främst i relation till en outtalad motpart (”the power that conducts”, Odysseos, Death, Malmvig 2016) men ibland särskilt mot Försäkringskassan som representant för tidig rehabilitering. Motståndet hos deltagarna ger en bild av en önskan om någonting annat än vad som uppfattas vara den förgivettagna sanningen om hur arbetslivsinriktad rehabilitering ska fungera, nämligen en önskan om mer tid för rehabilitering (jämför med Wall & Selander 2018).

Trots att ambitionen om tidig rehabilitering står till synes oemotsagd i *Tidig och samordnad rehabilitering* (SOU 1988:41) och att de sjukskrivna själva förhåller sig till tidig återgång i arbete vid sjukskrivning som det normala, blir det tydligt i de utsagor från sjukskrivna som vi analyserat, att motstånd görs mot detta. Också inom forskningen har man under senare år ifrågasatt den ensidiga fokuseringen på tidig rehabilitering (se till exempel Seing et al. 2015; Eakin, MacEachen & Clarke 2003; Tjulin, MacEachen & Ekberg 2011). Vi instämmer i denna kritik och menar att det är av stor vikt att man i Sverige öppnar upp för en bredare variation inom ramen

för rehabiliteringsprocessen och ger större möjligheter för långsammare processer för dem vilka har behov av mer tid för att tillfriskna, eller som en av deltagarna uttrycker det:

> Tillåtelse att återgå i egen takt (deltagare 54).

Referenser

Adam, B. (2003). When time is money: Contested rationalities of time in the theory and practice of work. *Theoria*, 50(102): 94—125. Doi: 10.3167/004058103782267403

Alvesson, M. & Willmott, H. (2002). Identity regulation as organizational control: Producing the appropriate individual. *Journal of Management Studies*, 39(5): 619–644. Doi: 10.1111/1467-6486.00305

Andersen, A.B., Beedholm, K., Kolbæk, R. & Frederiksen, K. (2018). When Clock Time Governs Interaction: How Time Influences Health Professionals' Intersectoral Collaboration. *Qualitative Health Research*, 28(13): 2059—2070. Doi: 10.1177/1049732318779046

Arnetz, B.B., Sjögren, B., Rydéhn, B. & Meisel, R. (2003). Early Workplace Intervention for Employees with Musculoskeletal-Related Absenteeism: A Prospective Controlled Intervention Study. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 45(5): 499—506. Doi: 10.1097/01.jom.0000063628.37065.45

de Beaugrande, R. & Dressler, W. (1981). *Introduction to text linguistics.* London: Longman.

Bergman, J. & Wall, E. (2017). Ålder och funktionalitet – om vuxna barns ansvarstagande för ensamboende föräldrars trygghet. I: Krekula, C. & Johansson, B. (red.). *Introduktion till kritiska åldersstudier.* Lund: Studentlitteratur.

Boréus, K. (2011). Diskursanalys. I: Ahrne, G. & Svensson, P. *Handbok i kvalitativa metoder.* Stockholm: Liber.

Brulin, G. & Bäckström, H. (2006). En svensk arbetslinje för det tjugoförsta seklet? *Sociologisk Forskning*, 43(2): 97—128.

Buys, N., Selander, J. & Sun, J. (2017). Employee experience of workplace supervisor contact and support during long-term sickness absence. *Disability and Rehabilitation*, 1—7. Doi: 10.1080/09638288.2017.1410584

Death, C. (2010). Counter-conducts: A Foucauldian Analytics of Protest. *Social Movement Studies*, 9(3): 235—251. Doi: 10.1080.1080/14742837.2010.493655

Eakin, J. M., MacEachen, E., & Clarke, J. (2003). 'Playing it smart' with return to work: Small workplace experience under Ontario's policy of self-reliance and early return. *Policy and Practice in Health and Safety*, 1(2): 19—41. Doi: 10.1080/14774003.2003.11667635

Epstein, C. F., & Kalleberg, A. L. (eds.). (2004). *Fighting for time: Shifting boundaries of work and social life*. New York: Russell Sage Foundation.

Eriksen, T.H. (2001). *Tyranny of the Moment. Fast and Slow Time in the Information Age*. London: Pluto.

Fadyl, J., McPherson, K. & Nicholls, D. (2015). Re/creating entrepreneurs of the self: Discorses of worker and employee 'value' and current vocational rehabilitation practices. *Sociology of Health & Illness,* 37(4): 506—521. Doi: 10.1111/1467-9566.12212

Fadyl, J.K. & McPherson, K.M. (2010). Understanding decisions about work after spinal cord injury. *Journal of Occupational Rehabilitation*, 20(1): 69–80. Doi: 10.1007/s10926-009-9204-1

Fairclough, N. (2001). *Language and Power*. Second Edition. Pearson Education Limited. London: Longman.

Foucault, M. (1970/1981). The order of discourse. Inaugural lecture at the Collège de France 2nd December 1970. In: Young R. (ed.). (1981). *Untying the text, A post-structuralist reader*. Boston: Routledge and Kegan Paul, p. 49–78.

Foucault, M. (1990). *The history of sexuality, volume 1: an introduction*. Penguin: London.

Foucault, M. (2003). *Övervakning och straff. Fängelsets födelse*. Lund: Arkiv förlag.

Foucault, M. (2007). *Security, Territory, Population. Lectures at the Collège de France, 1977–78.* Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Foucualt, M. (1997). *The politics of truth.* New York: Semiotext(e).

Foucault, M. (1982). The Subject and Power. *Critical Inquiry*, 8(4): 777—795.

Garhammer, M. (2002). Pace of life and enjoyment of life. *Journal of Happiness Studies*, 3: 217–256. Doi: 10.1023/A:1020676100938

Gleick, J. (1999). *Faster: The Acceleration of Just About Everything.* Pantheon: New York.

Grape, O. (2001). *Mellan morot & piska. En fallstudie av 1992 års rehabiliteringsreform*. Umeå: Umeå universitet.

Levack, W., McPherson, K. & McNaughton, H. (2004) Success in the workplace following traumatic brain injury: Are we evaluating what is most important? *Disability and Rehabilitation*, 26(5): 290–298. Doi: 10.1080/09638280310001647615

Levine, R. (1997). *A Geography of Time*. New York: Basic Books.

Lilja, M. (2018). The politics of time and temporality in Foucault's theorization of resistance: Ruptures, time-lags and decelerations. *Journal of Political Power*, 11(3): 419—432. Doi: 10.1080/2158379X.2018.1523319

Lindqvist, R. (2000). *Att sätta gränser. Organisationer och reformer i arbetslivsrehabilitering*. Umeå: Boréa Bokförlag.

Lydell, M., Baigi, A., Marklund, B. & Månsson, J. (2005). Predictive factors for work capacity in patients with musculoskeletal disorders. *Journal of Rehabilitation Medicine*, 37(5), 281–285. Doi: 10.1080/16501970510030255

Lövgren, V. (2014). De sociala konstruktionerna av hög ålder och funktionsförmåga – exemplet intellektuellt funktionshinder. *Sociologisk Forskning*, 51(1): 47—64.

Marnetoft, S-U., Selander, J., Bergroth, A. & Ekholm, J. (2001). Factors Associated with Successful Vocational Rehabilitation in a Swedish Rural Area. *Journal of Rehabilitation Medicine,* 33(2): 71—78.

Marx (1867/1971). *Kapitalet: Kritik av den politiska ekonomin. Bok 2, Kapitalets cirkulationsprocess*. Stockholm: Libris.

Odysseos, L., Death, C. & Malmvig, H. (2016). Interrogating Michel Foucault's Counter-Conduct: Theorising the Subjects and Practices of Resistance in Global Politics. *Global Society*, 30(2): 151—156. Doi: 10.1080/13600826.2016.1144568

Ottomanelli, L. & Lind, L. (2009). Review of critical factors related to employment after spinal cord injury: Implications for research and vocational services, *Journal of Spinal Cord Medicine*, 32(5): 503–531.

Parent-Thirion, A., Fernández Macias, E., Hurley, J. & Vermeylen, G. (2007). *Fourth European Working Conditions Survey.* Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.

Rifkin, J. (1987). *Time Wars. The Primary Conflict in Human History.* New York: Henry Holt.

Rinaldo, U. & Selander, J. (2016). Return to work after vocational rehabilitation for sick-listed workers with long-term back, neck and shoulder problems: a follow-up study of factors involved. *Work*, 55(1): 115—131. Doi: 10.3233/WOR-162387

Rosa, H. (2005/2013). *Social Acceleration. A New Theory of Modernity.* New York: Columbia University Press.

Rosa, H. (2003). Social acceleration: Ethical and political consequences of de-synchronized highspeed society. *Constellations*, 10(1): 3—33. Doi: 10.1111/1467-8675.00309

Rosa, H., Dörre, K. & Lessenich, S. (2017). Appropriation, Activation and Acceleration: The Escalatory Logics of Capitalist Modernity and the Crises of Dynamic Stabilization. *Theory, Culture & Society*, 34(1): 53—73. Doi: 10.1177/0263276416657600

Rose, N. (1996). Governing 'advanced' liberal democracies. In: Barry, A., Osborne, T., & Rose, N. (eds.). *Foucault and political reason*. Routledge: London.

Seing, I., MacEachen, E., Ståhl, C. & Ekberg, K. (2015). Early-return-to-work in the context of an intensification of working life and changing employment relationships. *Journal of occupational rehabilitation*, 25(1), 74—85. Doi: 10.1007/s10926-014-9526-5

Selander, J., Marnetoft, S. U., Bergroth, A. & Ekholm, J. (2002). Return to work following vocational rehabilitation for neck, back and shoulder problems: risk factors reviewed. *Disability and rehabilitation*, 24(14): 704—712. Doi: 10.1080/09638280210124284

Selander, J., Tjulin, Å., Mussner, U. & Ekberg, K. (2015). Contact with the workplace during long term sickness absence and workers expectations of return to work. *International Journal of Disability Management*, 10. Doi: 10.1017/idm.2015.3

SOU 1988:41. *Tidig och samordnad rehabilitering. Betänkande av rehabiliteringsberedningen.* Stockholm: Allmänna förlaget.

Szollos, A. (2009). Toward a psychology of chronic time pressure. *Time & Society,* 18(2/3): 332–350. Doi: 10.1177/0961463X09337847

Thomas, R. & Davies, A. (2005). Theorizing the micro-politics of resistance: New Public Management and Managerial Identities in the UK Public Services. *Organization Studies,* 26(5): 683—706. Doi: 10.1177/0170840605051821

Tjulin, Å., MacEachen, E. & Ekberg, K. (2011). Exploring the meaning of early contact in return-to-work from workplace actors' perspective. *Disability and rehabilitation*, 33(2): 137—145. Doi: 10.3109/09638288.2010.489630

Tomlinson, J. (2007). *The Culture of Speed: The Coming of Immediacy*. London: Sage.

Ulferst, H., Korunka, C. & Kubicek, B. (2013). Acceleration in working life: An empirical test of a sociological framework. *Time & Society*, 22(2): 161—185. Doi: 10.1177/0961463X12471006

Virilio, P. (1999). *Polar Inertia.* London: Sage.

Vostal, F. (2017). Slowing down modernity: A critique. *Time & Society*, 0(0): 1—22. Doi: 10.1177/0961463X17702163

Wajcman, J. (2008). Life in the fast lane? Towards a sociology of technology and time. *The British Journal of Sociology*, 59(1). Doi: 10.1111/j.1468-4446.2007.00182.x

Wajcman, J. (2015). *Pressed for Time: The Acceleration of Life in Digital Capitalism.* Chicago, IL: The University of Chicago Press.

Wall, E. & Selander, J. (2018). Return to work after long term sick-leave: Stories of employed women with common mental disorders. *International Journal of Disability Management,* 13. Doi: 10.1017/idm.2018.6

Weber, M. (1930/1978). *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda.* Lund: Argos.

Wehrle, M. (2016). Normative Embodiment. The Role of the Body in Foucault´s Genealogy. A Phenomenological Re-Reading. *Journal of the British Society for Phenomenology.* 47(1): 56 – 71.

Författarpresentation

Erika Wall är docent i sociologi och universitetslektor i rehabiliteringsvetenskap vid institutionen för hälsovetenskap, Mittuniversitetet. Erika forskar framför allt om upplevelser av risk och trygghet i arbets- och vardagsliv oftast med utgångspunkt i betydelsen av olika sociala och rumsliga perspektiv. Under senare tid har hennes forskning allt mer inriktats mot arbetsliv och hälsa och hon bland annat studerat återgång i arbete bland långtidssjukrivna kvinnor. För närvarande leder Erika ett fyraårigt forskningsprojekt, finansierat av AFA-försäkringar, om unga vuxnas upplevelser av introduktionen till arbetsmarknaden.

John Selander är professor i rehabiliteringsvetenskap vid institutionen för hälsovetenskap, Mittuniversitetet. Hans forskning är i huvudsak inriktad mot socialförsäkringsområdet. John fokuserar särskilt på arbetslivsinriktad rehabilitering där han till exempel undersöker arbetstagarens upplevelser av stöd från närmsta chef vid långtidssjukskrivning.

Jonny Bergman är filosofie doktor i sociologi och universitetslektor vid institutionen för humaniora och samhällsvetenskap, Mittuniversitetet. Hans forskningsintressen rör framför allt hur privilegierade och normaliserade positioner och ageranden kan förstås och utmanas. I sin tidigare forskning har han bland annat fokuserat hur vissa

positioner och ageranden privilegieras och normaliseras i relation till asylsökandes situation. I forskning kring trygghet för äldre har han studerat hur funktionalitet och ansvarstagande relaterar till olika privilegierade positioner och ageranden i relation till ålder.

Kontaktuppgifter
Erika Wall, Institutionen för hälsovetenskap, Mittuniversitetet, Östersund.
Epost: erika.wall@miun.se